

કવિ રવિદાસનું ભક્તિચિંતન

પ્રભુજી તુમ મોતી હમ ધાગા ।

જૈસે સોનહિ મિલત સુહાગા ॥

ભારતની ઓળખ તેની સંત પરંપરા વિના અધૂરી છે. નરસિંહ કે મીરા વગર આ દેશ જાગતો નથી અને કબીર કે રવિદાસના ઉપદેશ વિના સૂતો નથી. જ્યારે લોકોમાં અનેક પ્રકારની અંધશ્રદ્ધા ધર બનાવીને રહેતી, (જો કે આજે પણ નહિવત સ્વરૂપે છે !) ત્યારે સૂર્યની જેમ આવીને સંતોએ લોકોને જગાડ્યા. આવા સંતોની કસોટી પોતાના જ લોકોએ ખૂબ લીધી. સમય પણ જાણે અદેખાઈ કરતો હોય તેમ ડગલે અને પગલે ચાલી આવતી ધૂર્ત પરંપરાઓ સંતોને ટપારતી જ રહી. જળ અને અન્ન જેવી ઐશ્વર્યવાન ચીજવસ્તુઓ માટે સમાજે ઉભી કરેલી દિવાલોને આ ઓલિયાઓએ રોજ ઠેકવાની. છતાં, આ પળોજણોની વચ્ચે નિજ-પ્રવૃત્તિ કે ભક્તિ-સાધના તો કરતા જ જવાની ! વિચાર આવે કે કઈ માટીના બન્યા હશે આ મહામાનવીઓ ? લાગે છે ઈશ્વર તેમનો બેલીડો અને અંતરાત્મા સાથીડો બની રહેતો હશે !

પ્રાચીનકાળથી જ ભારતમાં વિભિન્ન ધર્મો તથા મતોના અનુયાયી વસે છે. બધામાં મેળ-જોળ અને ભાઈચારો વધારવા માટે સંતો એ સદા મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપ્યું છે. આવા સંતોમાં રૈદાસ નું નામ અગ્રેસર છે. તેઓ સંત કબીર ના ગુરુભાઈ હતા કેમ કે તેમના ગુરુ પણ સ્વામી રામાનંદ હતાં. સંત કવિ રવિદાસ એવા મહાન સર્જક અને સંત હતા, જેમણે તેમની રચનાના માધ્યમથી સમાજમાં ફેલાયેલી બૂરાઈને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. તેમની રચનાઓ લોકબોલીમાં હોવાથી તે બહુ જલદી લોકોને પ્રભાવિત કરી શકતા હતા. આ રીતે તેમની કૃતિ દ્વારા રવિદાસે સમાજમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાવીને લોકોને સાચો ધર્મ સમજાવ્યો હતો. પ્રાચીન સમયમાં ભારતમાં જુદા જુદા ધર્મ અને ધર્મ સંદર્ભે મતભેદ જોવા મળતા હતા. આવા સમયે સંત રવિદાસ જે રૈદાસના નામે પણ ઓળખાય છે તેમણે લોકોને ધર્મમાં રહેવા તથા મતભેદને દૂર કરીને સમભાવ રાખવા સમજાવ્યું. સંત રવિદાસ અને કબીરદાસ બંને ગુરુભાઈઓ હતા, કારણ કે બંનેના ગુરુ સ્વામી રામાનંદ હતા. તેમના વિચારો નો આશય એ જ છે કે ઈશ્વર ની ભક્તિ ઘણા ભાગ્ય થી પ્રાપ્ત થાય છે. અભિમાન શૂન્ય રહી કામ કરવા વાળા વ્યક્તિ જીવનમાં સફળ રહે છે જેમ કે વિશાળકાય હાથી સાકર ના કણો ને યુસવામાં અસમર્થ રહે છે પણ લઘુ શરીર ની પિપીલિકા (કીડી) આ કણો ને સરળતાપૂર્વક ચુસી લેતી છે. તે પ્રકારે અભિમાન તથા મોટાઈ નો ભાવ ત્યાગી વિનમ્રતાપૂર્વક આચરણ કરવા વાળા મનુષ્ય જ ઈશ્વર નો ભક્ત હોઈ શકે છે.

સંત રવિદાસનો જન્મ વિ. સં. ૧૪૩૩માં મહા સુદ પૂનમના દિવસે કાશીનગરી નજીક માંડુર ગામે થયો હતો તેવું પરંપરાથી કહેવાય છે. તેમની માતાનું નામ કર્માદેવી અને પિતાનું નામ સંતોખદાસ હતું. તેમનો જન્મ થયો તે દિવસે રવિવાર હતો

એટલે તેમનું નામ રવિદાસ રાખવામાં આવ્યું. પાછળથી તે રૈદાસ નામે વધુ પ્રચલિત થયા. તેમના પિતાને પગરખાં બનાવવાનો વ્યવસાય હતો, તેથી રવિદાસ પણ આ જ વ્યવસાયમાં પિતા સાથે જોડાઈ ગયા. રવિદાસની સમયપાલનતા અને મધુર વ્યવહારથી સૌ કોઈ પ્રભાવિત થતાં. તેઓ ખૂબ જ દયાળુ અને સેવાભાવી પણ હતા. સાધુ-સંતોની સેવા કરવામાં તેમને બાળપણથી જ આત્મસંતોષ મળતો. તેઓ વ્યવસાય અને ભજન-સત્સંગ કરતા. આખો દિવસ જોડાં સીવીને સાંજ પડવા આવે ત્યાં કોઈ ગરીબ ઉઘાડા પગે આવે તો રવિદાસજી તેમને મફતમાં જોડાં આપી દેતા. જ્યારે તેમના પિતાને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેઓ ગુસ્સે થયા. ત્યારબાદ તેમના પિતાએ ઘરની પાછળ ખુલ્લી જગ્યામાં એક નાની એવી ઝૂંપડી બનાવી દીધી અને રવિદાસજીને પત્ની સાથે અલગ રહેવાની આજ્ઞા કરી. રવિદાસજી જુદા રહેવા લાગ્યા. તેઓ હરિ નામ લેતાં-લેતાં જોડાં સીવતા અને તેમાંથી જે કંઈ આવે તેમાં ઘર ચલાવતા તથા આંગણે આવેલા સાધુ-સંતને જમાડીને સત્સંગ કરતા. આ તેમનું નિત્ય કર્મ થઈ ગયું હતું. તેઓ સાધુ-સંતોને પ્રેમથી પગરખાં બનાવીને મફતમાં જ આપી દેતા. જેથી તેમના પિતા નારાજ થઈ જતા.

સંત રવિદાસનું આધ્યાત્મિક ચિંતન તેમના સાહિત્ય સર્જનમાં જોવા મળે છે. તેમણે પોતાના સાહિત્ય સર્જન દ્વારા હળીમળીને, પ્રેમ અને સદ્ભાવથી રહેવાનો સંદેશ આપ્યો છે. આજે પણ રવિદાસનો ઉપદેશ સમાજના કલ્યાણ અને ઉત્થાન માટે તે સમય જેટલો જ અસરકારક છે. રવિદાસ એવું માનતા કે મનુષ્ય જન્મથી નહીં, પણ કર્મથી અને તેના શ્રેષ્ઠ ચિંતનથી જ મહાન બને છે. રવિદાસને જેટલો ભાવ ધર્મ પ્રત્યે હતો તેટલી જ કર્તવ્યનિષ્ઠા તેમને તેમના વ્યવસાય પ્રત્યે પણ હતી. એક વખત બધા જ લોકો ગંગાસ્નાન કરવા માટે જતા હતા. રવિદાસને પણ સૌએ કહ્યું કે તમે પણ ગંગાસ્નાન કરવા ચાલો, પણ રવિદાસે કહ્યું કે મારે એક પગરખાંની જોડી બનાવીને આપવાની છે. મેં જે સમયે કહ્યું તે સમયે જો જોડી ન આપી શકું તો વચનભંગ થાય. મારે પહેલાં મારું એ કર્તવ્ય પૂરું કરવું છે. ગંગાસ્નાન કરવા કરતાં વધારે એ મહત્ત્વનું છે. આ રીતે સંત રવિદાસે લોકોને આચરણ દ્વારા કર્તવ્યને ન ચૂકવાનું પણ સમજાવ્યું હતું. 'મન ચંગા તો કથરોટ મેં ગંગા' એવી પંક્તિથી તેમણે લોકોનાં મનને પ્રભુના સ્મરણમાં જોડવાની અને કર્તવ્યપથ પર આગળ વધવાની પ્રેરણા આપી હતી. સંત રવિદાસ સંવત ૧૫૮૪ ચૌદશને દિવસે દિવ્યલોક સિધાવી ગયા, પણ તે તેમની દિવ્ય રચના દ્વારા આજે પણ જીવંત છે.

ભારતની મધ્યકાલિન સંત પરંપરામાં રવિદાસજીનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. તેમને લોકો રૈદાસ કે રોહિદાસ તરીકે પણ ઓળખે છે. તેઓ સાધુ-સંતન આંગણે આવે તો પ્રેમપૂર્વક જમાડતા. ત્યારબાદ તેમની સાથે બેસીને ભજન-સત્સંગ કરતા. લગ્ન લાયક ઉંમર થતાં ભગવતીદેવી સાથે તેમનાં લગ્ન થયાં. સાહિત્યના ઇતિહાસમાં મધ્યકાલ ભક્તિકાલના નામથી પ્રખ્યાત હતો. આ કાળમાં અનેક સંત તથા ભક્તકવિ થયા, જેમણે ભારતીય સમાજમાં વ્યાપ્ત અનેક કુરિવાજોને સમાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. સત્સંગ દ્વારા તેમણે પોતાના વિચારોને લોકો સુધી પહોંચાડયા હતા. રવિદાસજી પોતાનાં પદોમાં કલ્પના, આધ્યાત્મિક શક્તિ તથા પોતાના ચિંતનને સહજ તથા સરળ ભાષામાં વ્યક્ત કરતા હતા. રવિદાસજીના પદમાં રહેલા ભાવને સમજવા ખૂબ જ સરળ છે, રવિદાસજીને રામભક્ત અને કૃષ્ણભક્ત પરંપરાના કવિ અને સંત કહેવામાં આવે છે. તેમના પ્રસિદ્ધ દોહા આજે પણ સમાજમાં પ્રચલિત છે, જેના પર અનેક ભજનો બન્યાં છે. સંત રવિદાસ જયંતી દેશભરમાં ધૂમધામથી અને ઉત્સાહથી ઉજવવામાં આવે છે.

કાશી નગરીમાં ગંગા સ્નાન માટે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય માટે અલગ ઘાટ હતો અને શુદ્રો માટે પણ અલગ ઘાટ હતો. આ જોઈને બ્રાહ્મણોને પાઠ ભણાવવા માટે રોહિદાસે બ્રાહ્મણોના ઘાટ પર જઈને સ્નાન કર્યું. આ જાણીને બ્રાહ્મણો ક્રોધે ભરાયા અને કહેવા લાગ્યા કે તે અમારો ઘાટ અભડાવ્યો છે તું અહિંથી ચાલ્યો જા નહિતર તારો જીવ ગુમાવીશ. ત્યારે રોહિદાસે કહ્યું કે

‘આપણો આત્મા સરખો છે. શરીર સરખું છે લોહીનો રંગ સરખો છે પછી ઉંચનીચનો ભેદ શા માટે ? સૂતરની જનોઈ ધારણ કરવાથી બ્રાહ્મણ કહેવાતો નથી. જે બ્રહ્મને જાણે છે તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. દરેક બ્રાહ્મણ જન્મ થયા પછી જનોઈ ધારણ કરે છે પરંતુ હું તો જનોઈ સાથે જન્મ્યો છું’ એમ કહીને રોહિદાસે પોતાનું ડાબું અંગ ચીરી નાખ્યું તો અંદર સોનાની સાત સેરની જનોઈ દેખાઈ અને તેના પર ગંગાજળ અને દૂધનો અભિષેક થતો હતો આ જોઈ બ્રાહ્મણો ચકિત થઈ ગયા અને અંદરો અંદર શરમાવા લાગ્યા. ગુરૂ રામાનંદ પાસેથી ઉપદેશ મેળવી તેમણે ધર્મપ્રચાર શરૂ કર્યો. કારતકી પૂનમના દિવસે સૌ ગંગાસ્નાન માટે જતા હતા ત્યારે રોહિદાસે બ્રાહ્મણ સંઘને કહ્યું કે હે પંડિતો આ શ્રીફળ અને ટકો ગંગામૈયાને અર્પણ કરજો અને હાથ લંબાવીને લે તો જ આપજો નહિ તો પાછું લાવજો. જે આપે તે લેતા આવજો. સૌ બ્રાહ્મણો આવું સાંભળીને હસવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે ગંગાજીએ આજ સુધી કોઈને દર્શન આપ્યા નથી કે કાંઈ સ્વીકાર્યું નથી. આ બુદ્ધુ ગમાર ભગત વાહિયાત વાતો કરે છે. તેઓ ગંગાસ્નાન કરીને રોહિદાસનું શ્રીફળ અને ટકો (નાણું) અર્પણ કરવા લાગ્યા એટલે ગંગા મૈયા પ્રગટ થયાં અને રોહિદાસનું શ્રીફળ અને ટકો સ્વીકાર્યો તથા રત્નજડિત કંગન આપીને બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે આ રોહિદાસને આપજો તે મારો પરમ ભક્ત છે. યુગોયુગથી મારો ઉપાસક છે. શંકા કરશો નહિ. બ્રાહ્મણો રોહિદાસના ગામ આવ્યા અને કંગન આપ્યું. રોહિદાસે ગંગાસ્મરણ કરીને સ્વીકાર્યું. બ્રાહ્મણો શરમથી ઝૂકી ગયા.

સંત રોહિદાસ સૂર્ય ઉપાસક હતા અને વૈદિક જ્ઞાન ધરાવતા હતા. તેમની ખ્યાતિ સાંભળીને કબીરજી કસોટી કરવા આવ્યા. અગમનિગમ અને આધ્યાત્મિક ચર્ચામાં કબીરે હાર સ્વીકારી ગોરખનાથ અને સદના કસાઈએ રોહિદાસને જ્ઞાન ચર્ચામાં હરાવવા ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તેઓ છેવટે હાર પામ્યા. દિલ્હીના બાદશાહ લોઢી સિકંદરને પણ કુદરતી ચમત્કાર બતાવીને તેને દંભ, અભિમાન અને મદમંથી મુક્ત કર્યા હતા. તેઓ રોહિદાસના શિષ્ય બની ગયા. રાણાજીની કપરી કસોટીમાંથી પસાર થઈને મીરાંબાઈ રોહિદાસના પરમ શિષ્યા બન્યા હતા ત્યારબાદ ચિતોડની મહારાણી યોગવતીએ ધામધૂમથી સામૈયું કાઢીને હજારો બ્રાહ્મણો અને દેશવિદેશના પંડિતો સમક્ષ સંત રોહિદાસને ગુરૂ બનાવ્યા હતા. તે સમયે ઘણા રાજકુમારો અને અન્ય સમાજના લોકો પણ તેમના શિષ્ય બન્યા હતા.

તેઓ સર્વ ધર્મની ભાવનાવાળા હોવાથી તમામ ધર્મોનું જ્ઞાન ધરાવતા હતા. ધર્મપ્રચાર કરીને તેમણે પોતાની ફરજ અને કાર્ય પૂરું કર્યું. લોકોને સાચો માર્ગ બતાવી માનવતાનું કાર્ય પૂર્ણ કરીને સંત રોહિદાસે ગંગામૈયાના પવિત્ર કિનારે સમાધિ લીધી. પરમ પુણ્યકારક આત્મા પરમ તેજમાં સમાઈ ગયો. બ્રહ્મત્વ બ્રહ્મમાં સમાઈ ગયું. તેમણે સ્વતંત્રતા, સમાનતા, ભાઈચારો, પ્રેમ અને કરૂણાનો સંદેશો ફેલાવ્યો હતો. તેમણે ભગવાન બુદ્ધની જેમ કહ્યું હતું કે ‘માણસ જન્મથી મહાન નથી પણ કર્મથી મહાન છે’. તેઓ વિશ્વબંધુત્વના ચાહક હતા. ભારતમાં તેમનો જન્મદિવસ ધામધૂમથી ઉજવાય છે. ગુજરાતમાં સંત રોહિદાસના નામે જાણીતા છે અન્ય રાજ્યોમાં રવિદાસ તથા સંત રૈદાસના નામે જાણીતા છે. સંત કુલભૂષણ કવિ રૈદાસ તે મહાન સંતોમાં અગ્રણી હતાં જેમણે પોતાની રચનાઓના માધ્યમથી સમાજમાં વ્યાપ્ત બુરાઈઓ ને દૂર કરવામાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન કર્યું. તેમની રચનાઓની વિશેષતા લોક-વાણી નો અદ્વિતીય પ્રયોગ રહ્યો છે જેનાથી જનમાનસ પર અમિટ પ્રભાવ પડે છે. મધુર અને સહજ સંત રૈદાસ ની વાણી જ્ઞાનાશ્રયી હોતા પણ જ્ઞાનાશ્રયી અને પ્રેમાશ્રયી શાખાઓના મધ્યસેતુ જેવી છે. “મન ગંગા તો કઠૈતી મેં ગંગા “- એક દિવસ શિષ્યે રવિદાસને પોતાની સાથે ગંગાસ્નાન માટે આગ્રહ કર્યો. ત્યારે રવિદાસે કહ્યું, “ ગંગાસ્નાન માટે હું ચોક્કસ તમારી સાથે આવતો, પરંતુ કોઈને આજે જૂતા બનાવી આવવાનું વચન આપ્યું છે. જો હું ગંગાસ્નાન માટે આવીશ તો વચન નો ભંગ થશે. અર્થાત જો મન સાડું હશે તો આ કથરોટના પાણીમાં સ્નાન કરવાથી પણ પુણ્ય પાપ્ત થાશે. આ પ્રસંગ પછી કદાચ કહેવત પ્રચલીત થઈ હશે કે, “મન ગંગા તો કઠૈતી મેં ગંગા “

સંદર્ભ

1. રવિદાસા- એક કવિ , મોહનલાલ પંડિત , અંકિત પબ્લિકેશન, દિલ્લી પૃષ્ઠ – 45
2. https://gu.wikipedia.org/wiki/સંત_રવિદાસ

*****

પ્રા.ડૉ.રાકેશ પટેલ

પી. કે. ચૌધરી મહિલા કોલેજ

ગાંધીનગર

Copyright © 2012- 2016 KCG. All Rights Reserved. | Powered By : Knowledge Consortium of Gujarat